

УДК 94(430)«1517–1539»

**ЛЮТЕРАНСЬКА КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ
І ГЕОРГ САКСОНСЬКИЙ****THE LUTHERAN CONFSSIONALIZATION
AND GEORGE OF SAXON****Каріков С. А.,**

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна), e-mail: karikov.nuczu@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0001-5121-4103.

Karikov S. A.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ancient and Medieval History, V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine), e-mail: karikov.nuczu@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0001-5121-4103.

Розглянуто конфесійну політику герцога Георга Саксонського. Проаналізовано особливості політики Георга у зв'язку з початком Реформації. Визначено, що дії герцога загальмували поширення лютеранської конфесіоналізації, однак не перешкодили її утвердженню в герцогстві Саксонському.

Ключові слова: Веттінги, герцог Георг Саксонський, конфесіоналізація, Реформація, герцогство Саксонське.

The confessional policy of Duke George of Saxon is considered. The features of George's policy in connection with the beginning of the Reformation are analyzed. It is defined that Duke's actions slowed down the spread of Lutheran confessionalization, but did not prevent its approval in the Dukedom of Saxony.

Keywords: Wettins, Duke George of Saxon, confessionalization, reformation, the Dukedom of Saxony.

Політика герцога Георга Саксонського (1500–1539) належить до важливих проблем історії Німеччини епохи Реформації. Тривала боротьба герцога проти реформаційного руху наклала помітний відбиток на розгортання конфесійних перетворень у саксонському регіоні. Серед сучасних досліджень зазначеної проблеми варто згадати праці Г. Вартенберга [15], Х. Ядатца [9; 10]. У вітчизняній історіографії деякі сторони діяльності Георга розглянуто у працях В. О. Дятлова [1; 2; 3]. Проте зазначена проблема зберігає актуальність. На нашу думку, її вивчення варто продовжувати в аспекті дослідження лютеранської конфесіоналізації. Ставлення Георга до Реформації і конфесіоналізації дають змогу простежити його листи й акти, що складають джерельну базу нашої розвідки.

В епоху Реформації суперництво між двома лініями князівського дому Веттінгів набуло релігійного забарвлення. Якщо ернестинська частина Саксонії стала центром реформаційного руху, то правителі альбертинських територій протягом тривалого часу продовжували підтримувати католицьку церкву, як і більшість дворянства. Така ситуація була зумовлена тим, що для молодших нащадків дворянських родин церковна служба часто ставала головним засобом існування, оскільки земельні володіння, згідно

з правом майорату, переходили до рук старших синів [4, с. 118]. У зв'язку з цим лютеранська конфесіоналізація в герцогстві Саксонському набула виразної специфіки.

Під час правління Георга церковна політика мала на меті посилення впливу світської влади на церкву. Як і більшість німецьких князів, герцог прагнув зосередити світську та церковну владу у своїх руках [2, с. 12]. Ще до Реформації він став ініціатором реформи монастирів, яка передбачала зміцнення моральності ченців і впровадження суворих порядків [1, с. 252].

Головну причину Реформації Георг Саксонський убачав у діяльності «еретика» Лютера і невеликого кола його прибічників, відповідно, докладаючи зусиль щодо відвернення лютерівської «єресі». Рубежем, коли Георг виявив рішучу ворожість до Реформації, став Лейпцизький диспут 1519 р., де Лютер, зокрема, виголосив, що в ученні Яна Гуса немає еретичного змісту. Такі думки були неприйнятними для Георга, прадід якого зазнав переслідувань за підтримку ідей гуситів [9, с. 217]. У листі до курфюрста Фрідріха Мудрого від 27 грудня 1519 р. герцог Георг проводив думку про те, що Лютер виголошує у своїх проповідях еретичні ідеї, наслідуючи гасла «богемських братів» і заперечуючи католицьке вчення. Останнє для Георга стало підставою запропонувати вигнати Лютера за межі Саксонії як «єресіарха» [5, с. 110–111].

Надалі протягом двох десятиріч політика Георга була спрямована проти Лютера, євангелічних підданих, євангелічних князів та міст [15, с. 23–63]. Такий курс, як указує Х. Ядатц, визначався трьома чинниками: підтримкою лютеранства саксонським курфюрстом і гессенським ландграфом, наслідком чого стало їх партнерство у Шмалькальденському союзі; визнанням євангелічного віросповідання герцогським братом Генріхом і невісткою Єлизаветою; ранньою смертю синів герцога Йоганна та Фрідріха, які не залишили нащадків [9, с. 217]. Контрреформаційна політика саксонського герцога була розгалуженою: репресії проти учасників реформаційних заворушень, політичні переговори, дискусії із князями – покровителями Лютера, участь у створенні союзу контрреформаційних сил, активну позицію на імперському рівні, забезпечення релігійно-ідеологічного наступу проти нового вчення. Як зазначає В. О. Дятлов, головну надію щодо придушення євангелічного руху Георг покладав на адміністративні заходи, які реалізовували канцелярія, двір і радники, намагаючись влаштувати інтелектуальну ізоляцію Віттенберга шляхом заборони друкувати твори Лютера та його послідовників [1, с. 253]. Уже 10 лютого 1522 р. від імені Георга було видане розпорядження, що передбачало кримінальну відповідальність для прибічників Лютера на території герцогства Саксонського [7, с. 104]. Лютера в ньому було визначено як автора ідей, що ведуть «християнський народ до небезпечних помилок», а його вчення – як «нехристиянське» [5, с. 269].

Звертаючись з інструкцією до своїх представників на рейхстазі у Нюрнберзі наприкінці березня 1522 р., Георг зазначав, що прибічники Лютера щодня прибувають до герцогства і ведуть «нехристиянські проповіді», зустрічаючи серед підданих герцога «мало мужності» для боротьби проти цих ідей. Відповідно, герцог наголошував на необхідності «усіма силами» чинити опір поширенню лютерівського вчення. Зокрема, він пропонував звернутися до саксонського курфюрста щодо припинення діяльності Мартіна Лютера у Віттенберзі, а також домагатися заборони проповіді лютерівських ідей в усіх німецьких церквах. Також пропонувалося вести переслідування всіх ченців, священників і мирян, які висловлюють підтримку цим ідеям [5, с. 299–300].

Подібні заходи, однак, швидко наразилися на протидію. Уже влітку 1522 р. у Лейпцизі відбулася євангелічна проповідь, виголошена магістром Стефаном Шенбахом у церкві св. Іоанна. Незважаючи на заборону, про що герцог нагадав міській раді у розпорядженні від 19 вересня 1522 р., виступи прибічників Лютера не припинялися. Всупереч заборонам, у 1523 р. у Лейпцизі почав вести євангелічну проповідь священник Себастьян Фрешель. Прибічники католицизму чинили опір його діям – так, 21 жовтня 1523 р. пробст Ульріх Пфістер розпорядився зачинити двері до церкви св. Іоанна, щоб Фрешель не зміг проповідувати. Однак бажання городян почути виступ виявилось настільки великим, що у дворі церкви просто неба було споруджено імпровізовану кафедру, з якої Фрешель здійснив проповідь [12, с. 9].

Поширення реформаційних ідей у зв'язку із подіями Селянської війни змусило Георга продовжити курс на їх заборону. Так, у листі до амтманна Ханса фон Берлепша від 8 січня 1525 р. герцог наказує останньому докласти зусиль для протидії євангелічному вченню в Зеебаху, вимагаючи найсуворіших покарань для прибічників лютеранства [6, с. 5]. У зверненні до герцога Берлепш вказує на активність повстанських загонів, які з Мюльхаузена здійснювали дії проти католицьких монастирів на території герцогства Саксонського [6, с. 6].

Після придушення повстанського руху поширення євангелічних ідей у герцогстві Саксонському не зупинилося. Наполегливість Георга у намаганні викоринити їх засвідчує, зокрема, лист герцога до бургомистра і ради Кведлінбурга від 25 липня 1525 р., у якому йшлося про необхідність заборон лютеранської проповіді [6, с. 358]. Не обмежуючись цим, саксонський герцог 19 серпня 1525 р. звернувся до саксонського курфюрста Йоганна Стійкого з вимогою припинити поширення ідей Лютера проповідниками, пов'язуючи із їх виступами підбурювання нижчих верств проти влади [6, с. 382]. Розвиваючи ці вимоги, Георг у листі від 28 серпня 1525 р. наполягав на проведенні ординації проповідників не Лютером, а наумбурзьким єпископом [6, с. 388]. Він пов'язував ідеї Реформації із виступами повсталих селян, вимагаючи на цій підставі покарати Лютера у листі

до саксонського курфюрста Йоганна від 8 жовтня 1525 р. [6, с. 405–406]. Того ж дня герцог Георг надав інструкцію своєму службовцю Йоганну Шпігелю щодо передачі побажань ерцгерцогу Фердинанду на Аугсбурзький рейхстаг, у якій наголошував на зв'язку лютеранського вчення з виступами селян [6, с. 408].

Практичні заходи церковної політики Георга закономірно впливали із його непримиренного ставлення до лютеранства. Так, герцог особисто втрутився в ситуацію в Пегау, 82 мешканці якого вирушили в Борну на Великдень 1525 р., щоб причаститися під двома видами. У листі до ради Пегау від 6 листопада 1525 р. Георг вимагав ретельно перевірити діяльність проповідника з Борни для з'ясування виявів його підтримки поглядів Лютера [6, с. 416–417]. Під тиском герцога городяни, які взяли участь у причащанні, оголосили доктрину Лютера еретичною і принесли клятву підкоритися церковним вимогам, після чого сповідалися й попрохали відпущення гріхів у єпископа Адольфа Мерзбургського [11, с. 54]. Останній у листі до Георга від 13 листопада 1525 р. повідомив про здійснення ним зазначених заходів [6, с. 426–427]. Рада Пегау в листах від 14 грудня і 17 грудня 1525 р. інформувала герцога про сплату мешканцями міста, які брали участь у євангелічному богослужінні, штрафів у розмірі 10–30 гульденів [6, с. 454–455]. Саксонський герцог і надалі докладав зусиль, щоб виявляти й усувати від виконання обов'язків священнослужителів, які підтримували реформаційні перетворення – зокрема, причащали мирян під двома видами, як проповідник зі Шнееберга, про звільнення якого йдеться в інструкції Георга від 4 квітня 1526 р. [6, с. 518–519].

Причини поширення євангелічних ідей у герцогстві Саксонському, на думку Георга, корінилися в діяльності «лютерівських сект», про що, зокрема, він пише в листі до курфюрста Йоганна та ландграфа Філіпа Гессенського від 3 лютого 1526 р. Він пов'язував із реформаційним рухом «заколоти та непокору», що набули поширення у його володіннях. Проводячи паралелі між виступами повсталих загонів під керівництвом Томаса Мюнцера і активністю прибічників вчення Лютера, Георг Саксонський убачав у них загрозу миру і закликав правителів «заради миру» не дозволяти розповсюдження лютеранського вчення серед підданих [6, с. 493–494]. Отже, євангелічні ідеї оцінювалися Георгом Саксонським винятково як деструктивний чинник.

Однак політика переслідування прибічників лютеранства, розгорнута Георгом, не зміцнила позицій католицизму в герцогстві Саксонському. Як зазначає В. О. Дятлов, розгортання реформаційного руху вперше в історії засвідчило силу, владу нових комунікаційних засобів і важелів їх впливу на суспільство. Прибічники євангелізму активно використовували різноманітні канали комунікації (книгодрукування, листування, повсякденне спілкування місцевих мешканців із паломниками, купцями, студентами), які не могли бути усунені

традиційними методами заборони [3, с. 57]. Тож заходи, ужиті Георгом, давали переважно зовнішній ефект: на певний час стримавши поширення євангелізму на території герцогства Саксонського, вони не могли викоринити підгрунтя для його утвердження в майбутньому.

Політична ситуація на кордонах володінь герцога Георга також не сприяла зміцненню позицій католицизму: розташування герцогства Саксонського між євангелічними територіями ландграфства Гессенського і курфюршества Саксонського закономірно сприяло подальшій активізації реформаційних сил. До того ж, наслідком проведення візитів з ініціативи саксонського курфюрста стала секуляризація монастирів, володіння яких були розташовані поміж володінь Георга Саксонського – тепер ці території перетворилися на своєрідні євангелічні «анклави» [9, с. 217].

Посилення антикатолицьких настроїв у герцогстві Саксонському було пов'язане і з позиціями частини місцевої правлячої верхівки. Так, Єлизавета – дружина герцогського сина Йоганна – з початку 30-х рр. XVI ст. все більш відкрито висловлює підтримку євангелічних ідей. Зазначені зміни були пов'язані і з діями брата саксонського герцога Генріха. Уже в 1531 р. він був присутнім на євангелічній проповіді, виголошеній Лютером у Торгау. Генріх під впливом дружини Катарини сприяв здійсненню заходів Реформації. Зокрема, 1 січня 1537 р. придворний проповідник Якоб Шенк вперше здійснив у Фрейберзькому соборі євангелічне богослужіння [10, с. 81]. Того ж року Генріх звернувся з проханням щодо вступу до Шмалькальденського союзу, здобувши гарантії підтримки з боку Йоганна Фрідріха [14, с. 18].

З огляду на такий розвиток подій, як саксонський курфюрст, так і саксонський герцог виявилися зацікавленими у залученні на свій бік Генріха та його рідних. Так, герцог Георг прагнув досягти того, щоб племінники присягнули на вірність його церковній політиці. Із цією метою 6 січня 1534 р. він звернувся з листом до кардинала Альбрехта, при дворі якого з 1532 р. виховувався син Генріха Моріц, щодо переїзду останнього до Дрездена, де перебувала герцогська резиденція [13, с. 6]. Водночас, курфюрст Йоганн Фрідріх намагався досягти приєднання Генріха та його синів до Шмалькальденського союзу для створення протестантського альянсу в альбертинських володіннях. У лютому 1534 р., коли Генріх оголосив про приєднання до союзу, Моріц, як було передбачено умовами угоди, був переведений до двору курфюрста в Торгау [8, с. 24–28]. Однак, серйозно захворівши, він повернувся до Дрездена, де перебував до 1537 р. [15, с. 104].

Намагаючись зміцнити позиції католицизму, гарантувавши його збереження в альбертинських володіннях після власної смерті, у квітні 1537 р. герцог Георг скликав у Лейпцизі зібрання представників станів для проголошення своїм наступником на герцогському престолі сина Фрідріха. Незадоволений таким рішенням курфюрст Йоганн Фрідріх отримав підтвердження

канцлера Грегора Брюка щодо відповідності ухвали принципам саксонського права, зокрема – положенням «братської угоди» 1505 р. [9, с. 221]. Водночас радники герцога Георг фон Карловіц і канцлер Симон Пісторіс намагалися упровадити в життя на території герцогства Саксонського принципи реформованого католицизму [15, с. 66–70]. Однак 26 лютого 1539 р. молодий герцог Фрідріх помер унаслідок тривалої хвороби, а 17 квітня 1539 р. пішов з життя і герцог Георг.

Названі події докорінно змінили конфесійно–політичну ситуацію в герцогстві Саксонському. Смерть герцога Георга, непримиренного ворога Мартіна Лютера і лютеранства, відкрила шлях до влади його брату Генріху і водночас засвідчила перспективу розгортання лютеранської конфесіоналізації.

Список використаних джерел

1. Дятлов, ВО., 2010. 'Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття)', Чернігів: *Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка*, 308 с.
2. Дятлов, ВО., 2014. 'Церковна політика герцога Георга Саксонського (1471–1539). Реформа проти Реформації', *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*, вип. 123, с. 11–16.
3. Дятлов, ВО., 2006. 'Чого не знав герцог? Князівська влада і комунікативна культура Реформації' *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*, вип. 34, с. 55–59.
4. Ивонин, ЮЕ., 1994. 'Мориц Саксонский и загадки его политики', *Ивонин Ю. Е. Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века. Исторические очерки*, Днепропетровск: *Изд-во ДГУ*, с. 116–128.
5. 'Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen', 1905. *F. Geß [Hrsg.]*, Leipzig: *Teubner*, Bd. 1, 848 s.
6. 'Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsens', 1917. *F. Geß [Hrsg.]*, Leipzig: *Teubner*, Bd. 2, 923 s.
7. Groß, R., 2007. 'Die Wettiner', Stuttgart: *Kohlhammer*, 324 s.
8. Herrmann, J., 2013. 'Moritz von Sachsen (1521–1553): Landes-, Reichs- und Friedensfürst', Beucha–Markkleeberg: *Sax-Verlag*, 272 s.
9. Jadatz, H., 2009. 'Herrschaftswchsel als kirchenpolitische Zäsur. Das albertinisch-sächsische Herzogtum und die Wittenberger Reformation', *Genealogisches Bewusstsein als Legitimation. Inter- und intragenerationelle Auseinandersetzungen sowie die Bedeutung von Verwandtschaft bei Amtswechseln*, Bamberg: *University of Bamberg Press*, s. 213–224.
10. Jadatz, H., 2007. 'Wittenberger Reformation im Leipziger Land. Dorfgemeinden im Spiegel der evangelischen Kirchenvisitationen des 16. Jahrhunderts', Leipzig: *Evangelische Verlagsanstalt*, 380 s.
11. Junghans, H., 1989. 'Die Ausbreitung der Reformation von 1517 bis 1539', *Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen*. Berlin: *Evangelische Verlagsanstalt*, s. 33–66.
12. Lechler, G., 1885. 'Die Vorgeschichte der Reformation Leipzigs', *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte*, H. 3, s. 1–24.
13. 'Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürst Moritz von Sachsen', 1900, *E. Brandenburg [Hrsg.]*, Bd. 1, Leipzig: *Teubner*, XXIII, 761 s.
14. Smolinsky, H., 1990. 'Albertinisches Sachsen', *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1600*, Bd. 2, Münster: *Aschendorff*, s. 8–33.
15. Wartenberg, G., 1988. 'Landesherrschaft und Reformation. Moritz von Sachsen und die albertinische Kirchenpolitik bis 1546', Weimar: *Güterslohe Mohn*, 319 s.

References

1. Diatlov, VO., 2010. 'Reforms and Reformation in Germany (XV–XVI stolittia) (Reforms and the Reformation in Germany

(XVth–XVIth centuries))', Chernihiv: *Chernihivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. T. H. Shevchenka*, 308 s.

2. Diatlov, VO., 2014. 'Tserkovna polityka hertsoha Heorha Saksonskeho (1471–1539). Reforma proty Reformatsii (The Church Policy of Duke George of Saxon (1471–1539). Reform versus the Reformation)', *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. T. H. Shevchenka*, vyp.123, s.11–16.

3. Diatlov, VO., 2006. 'Choho ne znava hertsoh? Kniazivska vlada i komunikativna kultura Reformatsii (What didn't the Duke know? Princely Power and Communicative Culture of the Reformation)', *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. T. H. Shevchenka*, vyp.34, s.55–59.

4. Ivonin, YuYe., 1994. 'Moriz Saksonskij i zagadki ego politiki (Moritz of Saxon and the riddles of his policy)', Ivonin, YuYe. *Imperatory, koroli, ministry. Politicheskie portrety XVI veka. Istoricheskie ocherki (Emperors, kings, ministers. Political portraits of the XVI century. Historical essays)*, Dnepropetrovsk: *Izd-vo DGU*, s.116–128.

5. 'Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen', 1905. *F. Geß [Hrsg.]*, Leipzig: *Teubner*, Bd.1, 848 s.

6. 'Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsens', 1917. *F. Geß [Hrsg.]*, Leipzig: *Teubner*, Bd.2, 923 s.

7. Groß, R., 2007. 'Die Wettiner', Stuttgart: *Kohlhammer*, 324 s.

8. Herrmann, J., 2013. 'Moritz von Sachsen (1521–1553): Landes-, Reichs- und Friedensfürst', Beucha–Markkleeberg: *Sax-Verlag*, 272 s.

9. Jadatz, H., 2009. 'Herrschaftswchsel als kirchenpolitische Zäsur. Das albertinisch-sächsische Herzogtum und die Wittenberger Reformation', *Genealogisches Bewusstsein als Legitimation. Inter- und intragenerationelle Auseinandersetzungen sowie die Bedeutung von Verwandtschaft bei Amtswechseln*, Bamberg: *University of Bamberg Press*, s.213–224.

10. Jadatz, H., 2007. 'Wittenberger Reformation im Leipziger Land. Dorfgemeinden im Spiegel der evangelischen Kirchenvisitationen des 16. Jahrhunderts', Leipzig: *Evangelische Verlagsanstalt*, 380 s.

11. Junghans, H., 1989. 'Die Ausbreitung der Reformation von 1517 bis 1539', *Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen*. Berlin: *Evangelische Verlagsanstalt*, s.33–66.

12. Lechler, G., 1885. 'Die Vorgeschichte der Reformation Leipzigs', *Beiträge zur sächsischen Kirchengeschichte*, H. 3, s.1–24.

13. 'Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürst Moritz von Sachsen', 1900, *E. Brandenburg [Hrsg.]*, Bd.1, Leipzig: *Teubner*, XXIII, 761 s.

14. Smolinsky, H., 1990. 'Albertinisches Sachsen', *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1600*, Bd.2, Münster: *Aschendorff*, s.8–33.

15. Wartenberg, G., 1988. 'Landesherrschaft und Reformation. Moritz von Sachsen und die albertinische Kirchenpolitik bis 1546', Weimar; Gütersloh: *Mohn*, 319 s.

* * *